

*Ю.А.Шевчук,
аспірантка кафедри філософії НТУУ «КПІ»*

ФЕНОМЕН ВІРТУАЛЬНОЇ РЕАЛЬНОСТІ В КОНЦЕПЦІЯХ М.МАКЛЮЕНА ТА М.КАСТЕЛЬСА

Процеси культуротворення, інтенції сучасних культурних практик щодо створення відкритих інформаційних структур, нових форм естетичної комунікації, що актуалізує інтерактивну діяльність людини, різною мірою пов'язані із застосуванням технологій віртуальної реальності. У контексті інформаційної специфіки сучасної культури особливого значення набуває застосування методологічних стратегій, які б дозволяли репрезентувати феномен віртуальної реальності, дослідити взаємодію реального і віртуального в сприйнятті людини, висвітлити особливості комунікативної ситуації сучасності. Зазначимо, що у сучасному науковому дискурсі проблема віртуальної реальності розглядається з точки зору міждисциплінарності, що актуалізується через використання методологічних стратегій різних галузей гуманітарного знання і дозволяє виявити філософські, соціокультурні, естетичні аспекти даного феномену, розглянути комунікативні стратегії сучасної культури, формування рівнів взаємодії реального та віртуального. За таких умов перспективним, на наш погляд, є розгляд концептуальних стратегій М.Маклюена та М.Кастельса, присвячених дослідженню інформаційної специфіки сучасної культури та особливостей впливу віртуальної реальності на свідомість сучасної людини.

Дослідження феномену віртуальної реальності має безпосередній зв'язок з розвитком інформаційних технологій, філософське осмислення яких здійснюється в працях Д.Белла, М.Кастельса, Н.Кирилової, М.Маклюена, Е.Тоффлера та ін. Багатоаспектність цього феномену розглядається в концепціях зарубіжних учених, зокрема В.Афанасьєва, М.Вейнштейна, А.Воронова, І.Корсунцева, А.Крокера, Дж.Ланье, Н.Маньковської, М.Носова та ін. В українській науці дослідженням соціально-філософських аспектів віртуальності та інформатизації суспільства займалися В.Ємелін, Д.Іванов, І.Девтеров, О.Каріна, Я.Любивий, В.Лях, О.Рубанець, О.Одаренко, О.Оленіна, Б.Сівіринов та ін. Проте слід зазначити, що проблема

віртуальної реальності як феномену сучасної культури потребує подальшої наукової розробки. За таких умов метою статті є розгляд концептуальних стратегій М.Маклюєна та М.Кастельса, виявлення їх методологічного потенціалу в розкритті інформаційної специфіки сучасної культури. Щоб досягти поставленої мети, потрібно: охарактеризувати інформаційну специфіку сучасної культури за концепціями М.Маклюєна та М.Кастельса; за допомогою компаративного методу проаналізувати значення концептів М.Кастельса «інформаційне суспільство» та «інформаціональне суспільство»; розглянути концепцію М.Маклюєна щодо впливу засобів медіа на формування сучасної культури.

У науковому дискурсі специфіка сучасної культури досліджується в контексті становлення інформаційно-комунікаційної парадигми з домінуванням різних засобів комунікації, різних видів передавання й тиражування інтелектуального продукту. Сучасний соціолог, філософ М.Кастельс, визначаючи специфіку інформаційної стадії розвитку культури, у праці «Інформаційна епоха: економіка, суспільство і культура» (2000) підкреслює сутнісне значення Інтернету та віртуальної реальності у формуванні нового типу культури та людини [2]. На його думку, виникнення нової комунікаційної системи радикально перетворює простір і час, спричиняє інституціональні зміни в суспільстві та фундаментальні зміни в бутті сучасної людини. У цьому контексті зазначимо, що вчений порівнює реальне та віртуальне, констатує, що поширення електронної культури, яку він називає «культурою реальної віртуальності», трансформуює різні сфери буття сучасного суспільства. За визначенням Кастельса, така культура є «культурою реальної віртуальності», оскільки «...це наша фундаментальна дійсність, фізична основа, з опорою на яку ми плануємо своє життя..., беремо участь у трудовому процесі, зв'язуємося з іншими людьми, відшукуємо потрібну інформацію, формуємо свою думку, займаємося політичною діяльністю та плекаємо свої мрії. Ця віртуальність і є наша реальність» [1, 237].

Іншими словами, можна стверджувати, що «культура реальної віртуальності» починає домінувати в житті сучасного суспільства. Крім того, за концепцією Кастельса, поява глобальної економіки та інформаціонального суспільства спричиняють виникнення нової організації простору – мегаполісу, який стає базовим елементом для зв'язку глобальної економіки та глобального менеджменту. Окрім просторових змін, сучасні тенденції розвитку суспільства,

розвиток віртуалістики зумовлюють зміни відчуття часу, оскільки час втрачає свою лінійність та циклічність, поділяється на частини, змішується, а один і той самий момент проживається людиною начебто декілька разів. Кастельс пояснює це тим, що «місцевості позбуваються свого культурного, історичного, географічного значення та реінтегруються у функціональні мережі чи в образні колажі, викликаючи до життя простір потоків, які замінюють простір місць. Час стирається у новій комунікаційній системі: минуле, теперішнє і майбутнє можна програмувати так, щоб вони взаємодіяли один з одним в одному й тому самому повідомленні...» [2, 353]. Отже, трансформаційні зміни простору та часу безпосереднім чином пов'язані з виникненням нового типу реальності – віртуальної, в якій одночасно переплітаються різні епохи, події, явища тощо. Такий тип реальності формує новий підхід до сприйняття навколишнього середовища та новий тип людської свідомості, в якій співіснують реальне та віртуальне.

Досліджуючи трансформаційні зміни в сучасному суспільстві, Кастельс надає особливого концептуального значення поняттям «інформаційне суспільство» та «інформаціональне суспільство». У цьому контексті науковець констатує, що в терміні «інформаційне суспільство» підкреслюється визначальна роль інформації в суспільстві, оскільки інформація як процес передання знання та обміну нею супроводжувала розвиток цивілізації протягом всієї історії людства і мала надзвичайну важливість у всіх суспільствах. Водночас концепт «інформаціональне суспільство» звертає увагу на специфічну форму організації сучасного суспільства, в якій завдяки інноваційним технологічним можливостям «...генерування, оброблювання та передавання інформації стали фундаментальними джерелами продуктивності і влади» [2, 608]. Сутнісними характеристиками інформаціонального суспільства Кастельс вважає всеосяжність впровадження та використання новітніх технологій, виникнення мережевої логіки та екстраполяція її принципів на соціальні процеси, гнучкість системи та «зростаюча конвергенція конкретних технологій у високоінтегрованій системі» [2, 78]. Саме ці характеристики відображають трансформаційні зміни в усіх сферах людської діяльності та специфіку формування нового типу суспільства – інформаціонального. Кастельс пояснює, що соціальна структура інформаційної епохи – це мережеве суспільство, оскільки «...воно утворене мережами виробництва, влади і досвіду, які утворюють культуру

віртуальності в глобальних потоках, що перетинають час і простір...» [2, 81]. Таким чином, інформаціональний вектор розвитку суспільства актуалізується у формах соціальної взаємодії та зумовлює трансформацію політичної, економічної та освітньої систем, впливає на перерозподіл праці, взаємовідносини між людьми, між-державні відносини тощо.

Формування нового, інформаціонального суспільства сприяє виникненню нової культури, а відтак спричиняє зміни в свідомості людей, їхній повсякденній культурі та способі життєдіяльності, змінює соціально-економічну та соціально-політичну сфери суспільства тощо. У цьому контексті інформаційні технології визначають сучасну картину світу і ще більшою мірою будуть визначати її в майбутньому. У зв'язку з цим Кастельс надає особливого значення дослідженню новітніх інформаційно-комунікаційних та телекомунікаційних технологій, зокрема комп'ютерних, які повною мірою формують вектор соціокультурного розвитку суспільства. Іншими словами, зі стрімким розвитком мережі Інтернет та інтернет-технологій пов'язане поступове перетворення мережі в соціальний і комунікативний простір, де створюються та використовуються різноманітні комунікаційні стратегії, методи і тактики. Цей простір формує специфічну медіативну реальність, яка об'єднує користувачів мережі й через яку здійснюються особливі механізми віртуалізації соціальності як невід'ємного соціального ефекту нових комунікаційних медійних технологій. Відтак, сучасне суспільство, що переживає глобалізаційні процеси соціокультурного розвитку, актуалізується як відкрите інформаційне суспільство, в якому важливу роль в економічному, політичному та культурному розвитку відіграє інформація.

У роботі «Галактика Інтернет: Міркування щодо Інтернету, бізнесу і суспільства» (2004) Кастельс докладніше досліджує розвиток та впровадження інформаційних технологій як технологій віртуальної реальності, що спричинили низку трансформаційних процесів у суспільстві, а саме – інституціональні зміни, зміни у свідомості, проблему збереження культурної ідентичності, виникнення онлайн-товариств, формування «електронного бізнесу» та виникнення «електронної економіки», вплив мережі Інтернет на соціальну комунікацію тощо [1]. За таких умов віртуалістика сприяє створенню інноваційних технологій міжособистісної та культурної комунікації, інтерактивна специфіка яких пропонує реципієнту нову форму взаємодії з артефактами, що репрезентуються віртуально.

Отже, впровадження технології віртуальної реальності ініціює від-
родження інтересу суспільства до різноманітних артефактів в умовах
урбанізованого суспільства.

У контексті проблематики цієї статті важливо розглянути кон-
цепцію канадського філософа, філолога та літературного критика
М.Маклюена, репрезентовану у працях «Галактика Гутенберга.
Становлення людини друкованої книги» (2013) та «Розуміння медіа:
Зовнішні розширення людини» (2003) [4; 5]. Аналізуючи вплив
електронних засобів комунікації на людину та суспільство та хара-
ктеризуючи культуру сучасного суспільства, Маклюен застосовує
термін «медіа», яким позначається «система масових комунікацій,
що постійно поширюється, в системі «інформаційного вибуху»...»
і головними ознаками якої є хаотичність, безкінечність та надмір-
ність [5]. Науковець розглядає медіа як посередника, засіб зв'язку
між індивідами, людиною та суспільством, культурою, ідеологією.
Досліджуючи специфіку медіа, він розглядає стадії еволюції форм
зв'язку та комунікації, розрізняючи типи усного мовлення, писем-
ності, види комунікації, пов'язані з новими технологіями електри-
чного зв'язку тощо [5]. Принципово важливим для Маклюена є роз-
гляд трансформацій різних засобів комунікації у векторі розширення
властивостей чуттєвої структури людини.

У книжці «Розуміння медіа: Зовнішні розширення людини»
Маклюен досліджує ступінь кореляції між формами медіа та розвит-
ком європейських цивілізацій, виводить їх природу з особливостей
людської комунікації, зауважуючи, що «насправді, і з операційного,
і з практичного погляду, засобом комунікації є повідомлення. Це
означає, що особистісні та соціальні наслідки будь-якого засобу
комунікації – тобто кожного нашого поширення назовні – вплива-
ють із нового масштабу, який є результатом впливу такого поши-
рення чи нової технології на наші справи» [5, 10]. Зокрема, науко-
вець зазначає, що головним чинником зміни культурно-історичних
періодів є медіа, та виокремлює чотири головні епохи в історії
людства: дописемного варварства, фонетичного письма, «галакти-
ку Гутенберга», «галактику Марконі», кожна з яких, згідно з Мак-
люеном, має свої особливості [4]. Якщо епоха варварства характе-
ризується домінуванням усних засобів комунікації, які пов'язують
людей міцними зв'язками суспільної та колективної культури, то з
появою писемності, перевага надається візуальним засобам кому-
нікації. Тому характерним для епохи фонетичного письма стало те,

що знання та досвід почали передаватися письмовими чи іншими візуальними способами, а люди почали дистанціюватися один від одного і від суспільства.

Створення в XV ст. Й. Гутенбергом друкарського верстата спричинило інформаційний вибух у суспільстві, що зрештою сприяв розвитку індивідуалізму і становленню національно-культурної ідентичності в європейських культурах. «Галактика Марконі» як аудіо-візуальна епоха, на думку Маклюєна, відновлює сенсорний баланс між аудіальним та візуальним типами культури, а також рівномірно розподіляє навантаження між зором і слухом, даючи людині змогу перебувати в центрі подій і, природно, емоційно реагувати на події в світі. У дослідженні специфіки «галактики Марконі» методологічно важливим є класифікація Маклюєна засобів медіа на «гарячі» і «холодні». «Гарячі» засоби комунікації, це «...такий засіб, який розширює одне із чуттів до ступеня «високої визначеності», тобто це засоби, які через інформаційну насиченість для сприйняття інформації потребують «підключення» одного органу чуття людини. Натомість «холодні» засоби через їх інформаційну недостатність змушують людину залучати до обробки інформації можливості інших органів чуттів одночасно [5, 27]. Телебачення, яке дослідник залічує до «холодних» засобів комунікації, характеризується ним як оптимальний засіб для контакту людини зі світом інформації, оскільки воно не дозволяє здійснювати цю взаємодію як фонову, а це змушує концентруватися в момент не тільки передання, але і прийняття інформації. Крім того, науковець зауважує, що сучасні засоби комунікації – наприклад, радіо, телефон, телевізор, комп'ютер тощо – все більше розширюють сферу суспільного життя індивіда, «скасовують» просторові та часові межі на планеті, залучаючи людину в усі події і повертаючи її в світ цілісного сприйняття. За таких умов інформаційна галактика сприяє об'єднанню людства і перетворює Землю в «глобальне село», в якому ні відстань, ні відмінності в засобах повідомлення не мають значення. Таке розуміння сучасної культури корелює з поняттям інформаціонального суспільства (Кастельс). Додамо, що окрім понять «інформаційна культура», «культура інформаційного суспільства», «інформаціональне суспільство», у науковій літературі вживається споріднене поняття – «медіакультура», яке більшою мірою пов'язується з концепцією Маклюєна. У цьому контексті, розглядаючи концептуальну стратегію Маклюєна, сучасна дослідниця Н. Кирилова визначає медіакультуру

через сукупність інформаційно-комунікативних посередників, матеріальних та інтелектуальних цінностей, які людство виробило в процесі свого онтогенезу і які характерні для відповідної епохи та спільноти [3, 7]. Медіа як система масових комунікацій охоплюють культуру передавання та сприйняття інформації, індивідуальну культуру особистості, яка здатна сприймати, аналізувати, оцінювати медіатекст, вдаватися до медіаторчості, засвоювати нові знання через медіа тощо.

Використовуючи термінологію Маклюена, Кастельс у праці «Галактика Інтернет: Міркування щодо Інтернету, бізнесу і суспільства» продовжує, певною мірою, досліджувати вплив інформаційно-комунікаційних технологій на вектор розвитку сучасної культури [1]. Вплив інтернет-технологій на всі аспекти функціонування суспільства, процеси інформатизації надали можливість Кастельсу виокремити сучасний період розвитку культури з точки зору особливої стадії, яка дістала назву «галактики Інтернет». Учений констатує, що інформаційні комп'ютерні технології вплинули на виникнення нових типів культури – електронної культури, кіберкультури, інтернет-культури – та пов'язані з розвитком науково-технічних знань і символізують рівень розвитку сучасного суспільства. Отже, інформаційна культура – це інформаційна складова людської культури, що об'єктивно характеризує рівень усіх інформаційних процесів у суспільстві та наявних інформаційних стосунків. Саме створення та розповсюдження різних форм функціонування віртуальної реальності дозволяють Кастельсу стверджувати про виникнення особливої культури, в якій взаємодіють реальне й віртуальне як «культура реальної віртуальності».

Таким чином, аналіз концептуальних стратегій М.Маклюена та М.Кастельса дозволяє розглянути інформаційну специфіку сучасної культури, висвітлити вплив засобів медіа на формування нового типу соціальної взаємодії – інформаціонального суспільства, а також порушити проблему взаємодії реального й віртуального у свідомості сучасної людини. Розгляд цих концепцій показує багатоаспектність феномену віртуальної реальності, його вплив на зміни суспільства, що перебуває на етапі розвитку культури реальної віртуальності.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Кастельс М.* Галактика Интернет: Размышления об Интернете, бизнесе и обществе. – Екатеринбург, 2004. – 328 с.
2. *Кастельс М.* Информационная эпоха: экономика, общество и культура. – М., 2000.
3. *Кириллова Н.Б.* Медиакультура: от модерна к постмодерну. 2-е изд.; перераб. и доп. – М., 2006. – 448 с. – («Технологии»).
4. *Маклюэн Г.М.* Галактика Гутенберга: Становление человека печатающего. – Изд. 2-е. – М., 2013. – 496 с.
5. *Маклюэн Г.М.* Понимание Медиа: Внешние расширения человека. – М., 2003. – 464 с.

Шевчук Ю.А. Феномен віртуальної реальності в концепціях М.Маклюєна та М.Кастельса.

Статтю присвячено дослідженню інформаційної специфіки сучасного суспільства, особливостей феномену віртуальної реальності, взаємодії реального і віртуального в сприйнятті людини, особливостей комунікативної ситуації сучасності. Актуальність дослідження зумовлена процесами віртуалізації сучасного культурного простору, що потребують застосування адекватних методологічних стратегій. Аналізується інформаційна специфіка сучасної культури за концепціями М.Маклюєна та М.Кастельса, із застосуванням компаративного методу розглядаються концепти «інформаційне суспільство» та «інформаціональне суспільство» за концепцією М.Кастельса, досліджується методологічна стратегія М.Маклюєна щодо впливу засобів медіа на формування сучасної культури.

Ключові слова: інформаційне суспільство, інформаціональне суспільство, медиакультура, реальне і віртуальне, віртуальна реальність, культура реальної віртуальності, засоби комунікації.

Шевчук Ю.А. Феномен виртуальной реальности в концепциях М.Маклюэна и М.Кастельса.

Статья посвящена исследованию информационной специфики современного общества, особенностей феномена виртуальной реальности, взаимодействия реального и виртуального в восприятии человека, особенностей коммуникативной ситуации современности. Актуальность исследования обусловлена процессами виртуализации современного культурного пространства, требующих применения адекватных методологических стратегий. Анализируется информационная специфика современной культуры по концепциям М.Маклюэна и М.Кастельса, с помощью компаративного метода рассматриваются концепты «информационное общество» и «информациональное общество» по концепции М.Кастельса, исследуется

методологическая стратегия М.Маклюэна, посвященная изучению влияния средств медиа на формирование современной культуры.

Ключевые слова: информационное общество, информациональное общество, медиакультура, реальное и виртуальное, виртуальная реальность, культура реальной виртуальности, средства коммуникации.

Shevchuk Y. The phenomenon of virtual reality in the concepts of M. McLuhan and M. Castells.

The article examines informational specific of modern society, the characteristics of the phenomenon of virtual reality, the interaction real and virtual in human perception, the characteristics of communicative situation of modern society. The relevance of the study conditioned by process of virtualization of contemporary cultural space that requires application of adequate methodological strategies. The article author analyzes the specificity of modern information culture in the concepts of M. McLuhan and M. Castells, researches the concepts of «information society» and «informational society» in the concept of M. Castells via using comparative method, examines the methodological strategy of M. McLuhan about the influence of media in shaping modern culture.

Keywords: information society, informational society, media culture, real and virtual, virtual reality, the culture of real virtuality, means of communication.